Elżbieta F i r l i t, *Parafia rzymskokatolicka w Polsce w okresie transformacji systemowej. Studium socjologiczne*, Warszawa 1998, ss. 350.

Praca habilitacyjna E. Firlit pozostaje w nurcie jej wieloletnich zainteresowań, koncentrujących się wokół funkcji pełnionych przez parafię rzymskokatolicką w środowisku lokalnym w okresie przemian polityczno-społecznych w Polsce. Główne pytanie postawione przez Autorkę dotyczyło tego: *na ile parafia, jako elementarna jednostka w strukturze Kościoła rzymskokatolickiego a zarazem powszechna instytucja społeczna w Polsce lokalnej, włączyła się w zachodzące procesy przemian oraz niwelowanie tych skutków procesów transformacyjnych, które stały się społecznymi kosztami?* Uszczegółowieniem tego problemu były wybrane pytania badawcze odnoszące się do więzi ludności z parafią i autorytetu księży parafialnych w środowisku lokalnym, ruchów religijnych oraz stowarzyszeń działających w parafii, odbioru przemian społeczno-ustrojowych przez kapłanów i wiernych. Pytania te dotyczyły również kwestii zaangażowania księży parafialnych w przemiany polityczne kraju ich uczestnictwa w decyzjach samorządu terytorialnego oraz partycypacji parafii w rozwiązywaniu problemów społecznych występujących w lokalnym środowisku. Badaniami objęto 244 parafian województwa warszawskiego i nowosądeckiego (według dawnego podziału administracyjnego) oraz 122 proboszczów z tych województw. Dobór próby badawczej był warstwowo-losowy.

Praca E. Firlit składa się sześć rozdziałów. W rozdziale I *Parafia w Polsce z perspektywy socjologicznej* Autorka ukazuje w aspekcie historycznym rozwój socjologicznych badań parafii w Polsce. W rozdziale II przybliża problematykę i metodę badań oraz omawia charakterystykę badanych zbiorowości. Rozdział III omawia więzi mieszkańców z parafią.

W rozdziale tym, wychodząc z funkcjonującego w socjologii pojęcia więzi społecznej oraz przybliżając wskaźniki więzi parafialnej lansowane przez różnych autorów, E. Firlit prezentuje wyniki badań w oparciu o następujące wskaźniki:

1. Poczucie związku wiernych z parafią.
2. Wpływ mieszkańców parafii na decyzje dotyczące parafii jako wspólnoty wiernych.
3. Postawy wobec księży parafialnych.
4. Działania na rzecz parafii (świadczenia pieniężne oraz działania pozapieniężne).
5. Przyjmowanie wizyty duszpasterskiej (kolędy).
6. Wiedza parafian o istnieniu parafialnych mikrostruktur i uczestnictwo w ich działalności.
7. Przynależność do katolickich grup, wspólnot i stowarzyszeń społecznych.

W rozdziale tym podjęta jest próba uporządkowania klasyfikacji ruchów i stowarzyszeń religijnych w Polsce, stosując jako kryterium treść i cel danego ruchu.

Trudno zgodzić się z twierdzeniem Autorki, że sprzedaż książek i czasopism czy nawet dewocjonaliów musi mieć charakter gospodarczy (s. 112). W kościołach spotykamy sprzedaż gazet i książek czy dewocjonaliów po cenie zakupu a nawet gratisowe rozdawnictwo prasy katolickiej. Czytając poniższy fragment pracy, można odnieść wrażenie, że Autorka nie orientuje się w obciążeniach podatkowych nałożonych przez państwo na księży w Polsce. *Takie rozwiązania finansowe jak na przykład stosowane w Niemczech opodatkowanie wszystkich wiernych i równocześnie płacenie przez duchownych podatku od ich osobistych dochodów, wydają się w warunkach polskich przyzwyczajeń czymś wysoce abstrakcyjnym* (s. 121). Duchowni w Polsce płacą podatki, mają jednak możliwość wyboru, albo prowadzić księgę finansową, albo też płacić podatek ryczałtem.

W zakończeniu III rozdziału E. Firlit zamieszcza następującą konkluzję: *Przeanalizowany materiał empiryczny prowadzi do podstawowego wniosku, że więź z parafią jest ważną, istotną częścią więzi społecznych w lokalnych środowiskach* (s. 156). W rozdziale IV analizuje dane uzyskane na temat autorytetu księży parafialnych. Okazuje się, że księża parafialni zajmują czołowe miejsca wśród lokalnych autorytetów. Autorka pracy sygnalizuje pewne nowe zjawisko, które być może jest przejawem powstającego trendu w Polsce, a mianowicie, że w parafiach miejsko-wiejskich, wierni częściej obdarzają autorytetem księdza niż w parafiach miejskich i wiejskich.

Zmiana sytuacji społeczno-politycznej w Polsce po 1989 r. otworzyła przed duchowieństwem możliwości współpracy z samorządem terytorialnym dla dobra wspólnego środowiska. Omawiane badania potwierdziły wzrost kontaktów księży z lokalnymi ośrodkami władzy oraz instytucjami oświatowymi.

Odsetek osób świeckich, zdecydowanych zwolenników partycypacji księży w decyzjach samorządu terytorialnego oraz przejawiających stanowisko ambiwalentne jest podobny i wynosi odpowiednio 38,1% oraz 38,9%. Natomiast przeciwników tej formy aktywności księży jest zdecydowanie mniej 23,0% ogółu badanych.

Rozdział V zawiera analizę postaw księży i świeckich wobec zmiany ustrojowej. Autorka wykazała w nim, że księża częściej aniżeli świeccy (różnica 25,7%) postrzegają pozytywnie zmiany polityczne jakie zaszły w Polsce po 1989 r. Konsekwencją zmian politycznych w Polsce były przekształcenia społeczno-gospodarcze. Zmianie również uległ status materialny dużych grup ludności. E. Firlit pytała świeckich o ocenę życia po 1989 r. Okazało się, że 68,0% badanych określiło swoje życie jako trudniejsze niż przed rokiem 1989.

Księżom parafialnym zadała inne pytanie: *Czy obecnie jest łatwiej być księdzem niż przed rokiem 1989?* Na to pytanie 49,2% księży odpowiedziało, że dzisiaj jest trudniej być księdzem niż przed rokiem 1989. Księża byli proszeni również o uzasadnienie swojej odpowiedzi. W uzasadnieniu swego stanowiska 11,6% księży zaznaczyło, że pogorszyła się ich sytuacja materialna związana z ogólnym wzrostem utrzymania i pauperyzacją parafian (s. 210).

Autorka dokonała nieuprawnionego zabiegu zestawienia danych uzyskanych na podstawie tych dwóch różnych pytań. Problematyczne jest więc zasadność wyprowadzonego wniosku: *Inaczej jest w zbiorowości księży. Główną przyczyną postrzegania przez nich warunków obecnego życia jako „trudniejszego dla pełnienia roli księdza" nie jest przyczyna sygnalizowanych trudności (niewielki odsetek badanych proboszczów wymienił wprawdzie „gorsze warunki materialne" jako przyczynę utrudniającą obecnie bycie księdzem", ale chodziło tu przede wszystkim o wzrost kosztów utrzymania obiektów sakralnych w parafii a nie o ubóstwo materialne indywidualnych gospodarstw domowych poszczególnych księży* (s. 212). Ponieważ w Polsce księża zasadniczo utrzymują się z ofiar wiernych można mówić

o przełożeniu sytuacji materialnej wiernych na sytuacje finansową duchowieństwa. Z powodu sygnalizowanej nieścisłości metodologicznej nie można uznać wniosków z omawianych tutaj badań za adekwatną odpowiedź jak wygląda sytuacja materialne badanych księży w stosunku do okresu przed 1989 r.

W kwestionariuszu wywiadu E. Firlit pytała księży parafialnych jak i osoby świeckie o uczestnictwo i rodzaj zaangażowania duchowieństwa w wybory parlamentarne i prezydenckie.

Powstaje tu wątpliwość, czy pytając w 1994 r. o udział księży w kampaniach wyborczych w odległym czasie 1989–1990 r. można uzyskać adekwatne do stanu faktycznego odpowiedzi. Wszak pamięć ludzka zawodną jest. Autorka również nie nawiązała do bodajże pierwszych tego typu badań w Polsce, przeprowadzonych w 1990 r. wśród księży i świeckich diecezji warmińskiej dotyczących uczestnictwa duchownych w kampaniach wyborczych w 1989 i 1990 r., przeprowadzonych przez autora recenzji.

Rozdział VI Autorka zatytułowała *Kwestie społeczne w badanych społecznościach i rola parafii w ich rozwiązywaniu.*

Analizując zebrany na ten temat materiał E. Firlit dochodzi do szeregu wniosków. Oto najważniejsze z nich:

1. Kwestie społeczne występujące w środowisku są w jakimś stopniu objęte działaniem pomocowym parafii.
2. Realny wkład w parafii w rozwiązywanie kwestii społecznych osoby świeckie oceniają niżej niż proboszczowie.
3. Animatorami i realizatorami społecznej działalności parafii w lokalnym środowisku są przede wszystkim księża parafialni.
4. Osoby świeckie rzadko korzystają z pomocy charytatywnej oferowanej przez parafię.
5. Większość osób świeckich uznaje, że biorcami pomocy świadczonej przez parafie są osoby najbardziej tego potrzebujące.
6. Pomoc świadczona przez parafie ma najczęściej charakter doraźny.
7. Charytatywna aktywność parafii jest zróżnicowana w przekroju wojewódzkim (parafie województwa warszawskiego prowadzą szerszą działalność niż z woj. nowosądeckiego) oraz zmienną określającą typ parafii (najaktywniejsze są parafie miejskie przed miejsko-wiejskimi i wiejskimi).

Kończąc powyższy rozdział E. Firlit dochodzi do następującej konkluzji: *tęsknota za państwem opiekuńczym występuje u większości Polaków tak w skali ogólnokrajowej jak i na szczeblu Polski parafialnej* (s. 260).

Reasumując należy stwierdzić, że wnioski wysuwane przez Autorkę w trakcie analizy materiału empirycznego były zwykle wyważone i trafne. To, że nie zawsze udawało się jej dokonać właściwej interpretacji danych, wynikało prawdopodobnie z braku rozeznania w realiach życia parafialnego, czego nie zastąpią nawet szeroko zakrojone badania. Omawiana praca zasługuje na uwagę, gdyż penetruje niektóre obszary dotychczas marginalnie traktowane w polskiej socjologii religii. Zawiera wnikliwą analizę zebranego materiału empirycznego odwołując się do badań tematycznie związanych z poruszaną problematyką. Implikuje nowe pytania badawcze i stanowi wyzwanie do podjęcia szerzej zakrojonych badań nad społeczną funkcją parafii i zachodzących w niej przemianach w wyniku transformacji ustrojowej.

Ks. Kazimierz F. Żuchowski

KONIEC CZĘŚCI I